

Eiríkur Rögnvaldsson

Sturlunga og Djúpdæla saga

Það er allútbreidd skoðun að setningagerð íslensku hafi breyst tiltölulega lítið undanfarin þúsund ár. Vissulega getum við fyrirhafnarlítið komist í gegnum Íslendingasögurnar og aðra forna frásagnartexta, og það er alveg rétt að íslenska hefur breyst minna en flest eða öll grannmálin. Breytingar á setningagerð eru þó fleiri og víðtækari en oft er látið í veðri vaka en það villir mönnum kannski sýn að þessar breytingar eru fæstar þess eðlis að þær torveldi skilning að marki. Þótt einstök orð vefjist stundum fyrir okkur áttum við okkur oftast á því hvernig orðin og setningarliðirnir hanga saman.

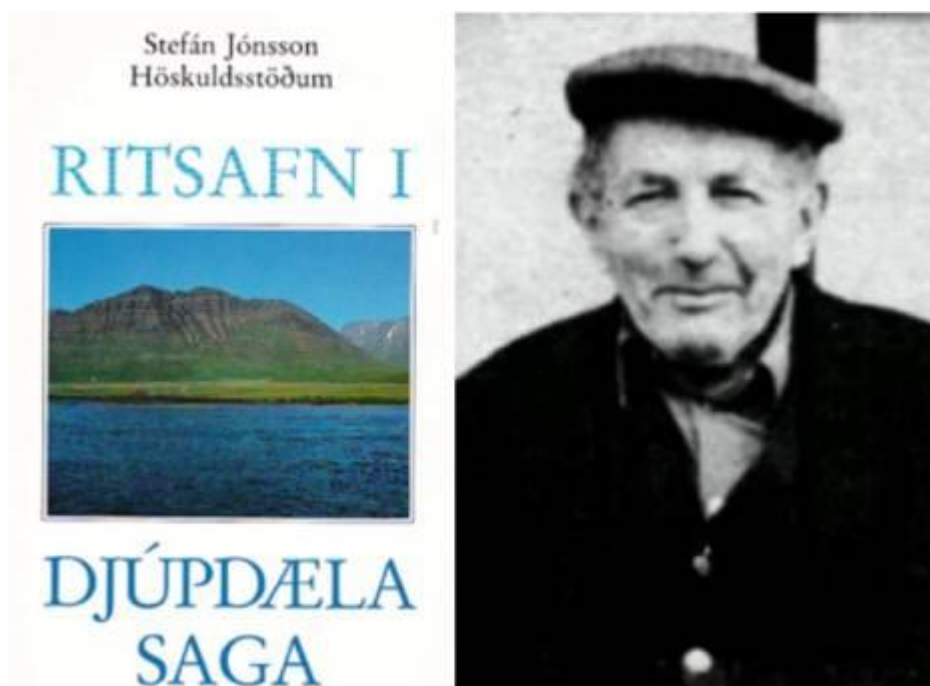
Það er vissulega ekki hægt að kvarta undan skorti á íslenskum prósatextum frá ýmsum tímum, en þeir henta hins vegar fæstir sérlega vel til rannsókna á setningafræðilegum breytingum. Engar fornsögur eru varðveittar í frumriti; handrit þeirra eru öll áratugum eða öldum yngri en sagan sjálf. Aldur handritanna er oft óljós, en jafnvel þótt hægt sé að tímasetja sum handrit af sæmilegri nákvæmni er erfitt að skera úr því hvaða málstig þau sýna. Sumt í stafsetningu, beygingum og setningagerð þeirra getur borið merki ritunartímans, en annað getur verið komið úr forritinu og sýnt málstig sem er nokkrum áratugum eða öldum eldra. Því getur verið mjög erfitt að tímasetja einstakar breytingar.

Eðli textanna skiptir líka máli þegar setningafræðilegar breytingar eru skoðaðar og samanburði beitt við nútímamál. Eitt af því sem getur skipt máli eru áhrif erlends forrits á þýdda texta; orðaröð og önnur setningafræðileg einkenni úr frumtexta hafa iðulega áhrif á setningagerð þýðingarinnar. Einnig þarf að huga að stíltegund textanna; orðaröð og ýmislegt fleira er iðulega breytilegt eftir stíl. Okkur hættir til að bera saman málfar ritaðra texta frá fyrri öldum og hversdagsmál nútímans. Þá verður að hafa í huga að í nútímamáli a.m.k. er verulegur munur á talmáli og ritmáli og því hlýtur slíkur samanburður alltaf að sýna fleiri og meiri breytingar en í raun hafa orðið. En jafnvel þótt við notum nútímaritmál til samanburðar við forntexta getur það verið villandi, því að í nútímamáli eru textategundir margfalt fjölbreyttari en varðveittir textar frá fyrri öldum.

Þess vegna er nauðsynlegt að gæta þess að bera saman það sem sambærilegt er, en það er þó hægara sagt en gert. Það er mjög misjafnt hvað til er af rituðu máli frá hverjum tíma í málsögunni, og oftast er ekki verður að taka það sem býðst. Frá sumum tímum eru t.d. aðallega til formleg bréf sem eru mjög formúlukennd og erfitt að byggja setningafræðilega greiningu á þeim. Um 1800 fara hins vegar að koma til sendibréf sem eru mun óformlegri en flestir eldri textar sem varðveittir eru. Í þessum bréfum koma fram ýmsar nýjungar sem erfitt er að meta; er þar um að ræða breytingar sem voru að gerast á þessum tíma, eða eru þetta

atriði sem voru rótgróin í málinu en komu ekki fram í þeim textategundum sem varðveittar eru frá eldri tímum? Um það er erfitt að segja.

Fyrir nokkrum árum þegar ég var einu sinni sem oftast að kenna sögulega setningafræði við Háskóla Íslands var ég að leita að heppilegum textum úr nútímamáli til að bera saman við forna texta og athuga hvað hefði breyst. Það hefur oft verið bent á að þeir nútímamálstextar sem helst eru sambærilegir við fornsögurnar að stíl séu ýmiss konar sagnaþættir. Af því að ég átti vitanlega *Djúpdæla sögu* Stefáns Jónssonar á Höskuldsstöðum uppi í hillu greip ég hana og fór að lesa með svolítið öðru hugarfari en áður – í stað þess að skemmta mér yfir frásögnum af forfedrum mínum og formæðrum reyndi ég nú að leiða hugann hjá efninu en gefa setningagerðinni gaum í staðinn.

Ég ljósritaði svo nokkrar opnur úr bókinni og fór yfir þær með nemendum mínum. Við vorum sammála um að það væri ekki ýkja mikill munur á setningagerð *Djúpdæla sögu* og setningagerð *Sturlungu* og annarra forntexta sem við höfðum skoðað áður, þótt aldursmunurinn sé 6-700 ár. Stefán á Höskuldsstöðum skrifaði *Djúpdæla sögu* aðallega á þriðja áratug síðustu aldar og lauk henni í maí 1931. Við ritun hennar studdist Stefán bæði við munnlegar frásagnir og ritaðar heimildir. Helstu heimildarmenn hans voru þeir bræður Símon í Litladal og Stefán á Höskuldsstöðum, en af rituðum heimildum er að nefna *Sögu Mera-Eiríks* sem Símon Dalaskáld gaf út 1912, auk ævisögu Gísla Konráðssonar, *Bólu-Hjálmars sögu*, og *Sögu frá Skagfirðingum*.

Eitt sterkasta einkenni forníslenskra texta er hinn mikli fjöldi setninga sem hefjast á sögninni, sem stendur þá á undan frumlaginu. Sögnin er yfirleitt ekki fremst í fyrstu setningu í nýrri frásögn, en önnur setning frásagnar er iðulega með sögn í fyrsta sæti og oft sú þriðja og

fjórða og svo framvegis, ef sjónarhorn frásagnarinnar helst hið sama. Þessi orðaröð er sérlega áberandi í frásagnartextum og hefur því oft verið nefnd frásagnarumröðun. Lítum nú á dæmi þessa úr *Þórðar sögu kakala*:

- En er á leið daginn tók að frysta.
- Hljóp þá veðrið í norður.
- Gerðist þá hríð svo grimm sakir myrkurs og frosts að sjaldan verða þvílíkar.
- Leið eigi langt áður þeir vissu eigi hvar þeir fóru.
- Dróst þá liðið mjög af kulda.
- Bað Kolbeinn menn þá stíga af baki „og taki menn glímur stórar og viti ef mönnum hitnar við það“.
- Urðu þar svo miklar hrakningar að margir menn týndu vopnum sínum og fengu eigi á haldið fyrir kulda.
- Gengu þá þegar nokkurir menn til heljar en margir meiddust til örkumla.
- Tók þá heldur að birta veðrið.
- Kenndust þeir þá við að þeir voru komnir á vatn það er Hólmavatn heitir.
- Hóf þá hver annan á bak.
- Fóru þeir þá þar til er þeir komu á Gilsbakka nokkuru fyrir dag.
- Var Kolbeinn þar um nóttina

Kaflaskil verða í frásögninni og farið að segja frá nýjum atburði, og sú frásögn hefst á „En er á leið daginn“. En síðan koma 12 setningar í röð sem allar hefjast á sögninni. Þetta er reyndar óvenjulegt, og langlengsta runan af þessu tagi sem ég fann við snögga leit – þær næstlengstu voru með fimm setningum í röð.

Okkur finnst þetta kannski ekki sérlega framandi, vegna þess að við höfum flest lesið meira eða minna af fornsögum, en í nútímamáli er þetta sjaldgæft – nánast útilokað í talmáli og óformlegu ritmáli, en kemur oft fyrir í vissum stíltegundum formlegs ritmáls. Rannsóknir á þessari orðaröð benda til þess að hér sé fremur um stíleinkenni að ræða en málbreytingu; ef sambærilegir nútímamálstextar eru skoðaðir er þessi röð einnig algeng þar. Þess vegna skulum við líta á dæmi úr *Djúpdæla sögu*, þar sem segir frá þeim tengdafaðgum Maura-Jóni og Eiríki hreppstjóra. Hér hefst fyrsta setningin ekki á sögn, frekar en venja er í upphafi nýrrar frásagnar, en síðan koma heilar 16 setningar í röð sem allar hefjast á sögninni:

- Guðríður, kona Jóns, dó í Djúpadal, er hún hafði verið þar 2 eða 3 ár.
- Sagði Eiríkur svo um tengdamóður sína, að eigi hefði hann þekkt hjartabetri konu en hana.
- Hafði hún verið Jóni manni sínum samhent í öllu og bætt úr skapi hans, því allskapharður hafði Jón verið talinn, en þó raungóður.
- Tók nú Eiríkur allmargt af fólki í heimili sitt sem stærri bændum var títt.

- Gerðist hann brátt umsvifamikill í búskapnum.
- Höfðu þeir Eiríkur og Jón sauði sína í Djúpadalsseli í þeim fjárhúsum, er þar voru, og nægðu þau eigi.
- Byggði þá Eiríkur, að ráði Jóns, önnur hús í Tungufjallssporðinum utan við Balana, þar sem síðar löngu var fjárrétt.
- Var það hús byggt á þann hátt, að jötur voru með veggjum og engar stoðir, en það lag var á uppreftinu, sem kallað var viðarhnútur, og hallaði af þakinu á alla vega.
- Var þetta að líkindum sem skýli fyrir sauðina í vondum veðrum, en eigi til heygjafar að mun.
- Má og ætla, að þar hafi lítið verið um hey, en sauðirnir látnir bjargast sem frekast var hægt á útigangi.
- Lágu þeir úti fram eftir öllum vetri, ef tíð var bærileg, og var þá gengið til þeirra öðru hvoru og þeir færðir saman.
- Var það vetur einn, að hríð gerði snögglega eftir veturnætur;
- voru þá nokkrir sauðir heima í Djúpadal með ám og yngra fé.
- Hrakti fé í hríðinni suður í gilið og í hvamm þann, er Snjóhvammur heitir, og hafði það þar ágætt skjól.
- Ætluðu menn að botnóttur forustusauður, sem Jón átti, hefði ráðið ferðinni þangað.

Ég hef ekki fundið dæmi um svo langa samfellu frásagnarumröðunar í þeim forntextum sem ég hef skoðað, en hef vissulega ekki leitað af mér allan grun. Það er þó a.m.k. ljóst að þetta einkenni forn málsins er síst minna áberandi hjá Stefáni á Höskuldsstöðum en hjá Sturlu Þórðarsyni og öðrum sagnaritum 13. aldar.

Í fornu máli er miklu meiri fjölbreytni í því en nú hvaða orð geta staðið fremst í setningu og rutt frumluginu úr vegi, ef svo má segja. Hér má fyrst sjá forn málsdæmi um nafnhátt fremst í setningu, síðan lýsingarhátt þátíðar, og loks atviksorð. Óhætt er að fullyrða að hliðstæðar setningar komi ekki fyrir í venjulegu nútímamáli, þótt þær séu e.t.v. hugsanlegar að einhverju marki í mjög formlegum ritmálstextum.

- Vita skyldir þú ___ fyrst hvað þú vildir. (*Gunnlaugs saga ormstungu*)
- Komið hefi eg nú ___ eldi á Þverárland. (*Víga-Glúms saga*)
- Niður hefi eg lagt ___ sund. (*Kormáks saga*)

Það kemur ekki á óvart að nokkuð sé um slíkar setningar í *Djúpdæla sögu*. Hér má fyrst sjá tvö dæmi um nafnhátt fremst í setningu, síðan fimm dæmi um lýsingarhátt þátíðar, og að lokum þrjú dæmi um atviksorð.

- að feiga hefði *hann* talið sauðina ___ (191)
- að reyna skyldu *þær* ___ að sætta bændur sína (114)

- Því nýhöggvið hafði *hann* ___ þá ket til jólanna (60)
- að ort hefði *hann* ___ kveðlinginn (130)
- lánað hafði *Jón* ___ honum peninga (185)
- að séð hefðu *þeir* ___ hann geyma morgunmat sinn til miðdags (208)
- að nýrekinn væri *hvalur* ___ á Skaga (127)

- Upp varð *Hannes* að standa ___ af Frostastöðum eftir árið fyrir Arnljóti (84)
- að undan mundi *hann* draga ___ allmikið af peningi sínum til tíundar (53)
- Út lét *Skúli* reka hryssurnar ___ (52)

Eitt atriði enn sem varðar upphaf setninga má nefna. Í fornu máli gat setning byrjað á atviksorðinu *mjög* sem tengdist sögn eða lýsingarorði síðar í setningunni:

- Mjög undrast konungsson skipið (*Egils saga Skalla-Grímssonar*)
- Mjög ertu íhlutunarsamur og meir en eg vildi (*Íslendinga saga*)
- Mjög verðum vér eftir að leita við þig Þormóður (*Íslendinga saga*)
- Mjög mundir þú þræta ef eg hefði eigi heyrt (*Kormáks saga*)
- Mjög leggur reykt í augu mér er eg kenni þig ekki (*Króka-Refs saga*)
- Mjög munum vér hlíta forsjá Snorra um þetta mál (*Laxdæla saga*)

Þetta er útilokað í venjulegu nútímamáli, en ekki kemur á óvart að það er algengt í *Djúpdæla sögu*:

- Mjög reiddist Hólmfríður í Djúpadal kveðlingi Hjálmars (185)
- Mjög treysti Eiríkur á beit (202)
- Mjög var Eiríkur harður við stráka sína ef vantaði af ánum (206)
- Mjög var Eiríkur mikill ákafamaður (202)
- Mjög var Hannes vinsæll af sóknarfólki sínu (102)
- Mjög var þó Eiríkur greiðugur að eðlisfari (64)
- Mjög voru þeir samrýmdir bræður (119)

Annað atriði sem greinir forntexta frá venjulegum nútímamálstextum er orðaröð í sagnlið, þ.e. röð sagna og andlags eða annarra fylgiorða í setningum með sagnasamböndum. Til að skýra þetta nánar skal ég taka dæmi. Í eftirfarandi setningum eru þrjár sagnir – *munu*, *hafa* og *lesa* – og svo andlagið *þessa bók*. Í venjulegu nútímamáli geta þessir liðir aðeins staðið á einn veg, þ.e. eins og í fyrstu setningunni. Allar hinar raðirnar eru útilokaðar í venjulegu máli, eins og stjarnan á að tákna.

- Hún mun **hafa** *lesið* þessa bók.
- *Hún mun **hafa** þessa bók *lesið*.
- *Hún mun *lesið* **hafa** þessa bók.
- *Hún mun þessa bók **hafa** *lesið*.
- *Hún mun þessa bók *lesið* **hafa**.
- *Hún mun *lesið* þessa bók **hafa**.

Í fornu máli var röð þessara setningarliða hins vegar mun frjálssari, og þar koma fyrir dæmi um fimm af þessum setningagerðum en reyndar ekki þá seinustu:

- að sárið mundi **hafa** *grandað* honum. (*Bandamanna saga*)
- Nú munu þær eigi **hafa** því *unað*. (*Þiðranda þáttur*)
- og hann mundi *tekið* **hafa** hross *þeirra*. (*Vatnsdæla saga*)
- og kvaðst það **hafa** *gert* til yfirbóta við hana. (*Bjarnar saga Hítuðlakappa*)
- og kvaðst enginn maður þetta *gera* **vilja**. (*Hrafnkels saga Freysgoða*)

Aðeins fyrsta dæmið hér samræmist nútímamálsröðinni en hin fjögur gætu varla verið úr nútímamáli, a.m.k. ekki töluðu máli. Rannsóknir benda til þess að aðrar orðaraðir en nútímamálsröðin hverfi nokkurn veginn úr málinu snemma á 19. öld.

En hvað með *Djúpdæla sögu*? Það er fljótlegt að finna þar dæmi af þessu tagi. Hér sýni ég dæmi þar sem andlag stendur á undan sögn, öfugt við það sem er í nútímamáli. Andlagið er undirstrikað en eyðan sýnir hvar andlagið myndi standa í venjulegu nútímamáli. Í tveim síðustu dæmunum er bæði andlagið og aðalsögnin frammar en venjulegt er í nútímamáli.

- og hefir enginn það *gert* ___ af Djúpadalsbændum fyrr né síðar (45)
- Eigi mun eg búkarla láta ___ telja hug úr mér (54)
- Bað sýslumaður hann það að gera ___ (91)
- Eftir þetta var Sveini auknefni gefið ___ (125)
- að eigi mundi hann það gera ___ (134)
- Þóttist sá hinn sami eigi geta það að fullu séð ___ (148)
- Eiríkur kvaðst það aldrei gjöra ___ (166)
- Því þá myndi hann laun fyrir taka allrífleg ___ ___ (127)
- og fleiri getur hann hafa ___ börn átt ___ (89)
- Þóttist þá Hannes vita, að þetta mundi Solveig vera ___ (72)
- sér eigi nein þægð að því verið ___ (135)
- Prestur kvað hann það sanna mundu ___ ___ (106)
- Töldu þeir, að faðir sinn mundi það ort hafa ___ ___ (203)

Hér eru svo dæmi þar sem lýsingarorð eða lýsingarháttur þátíðar stendur á undan sögn:

- Var hann þá gamall orðinn ____ (39)
- mun eg þau eigi þá laus láta ____ (52)
- mun þó Hannes öllu skarpari hafa verið ____ (71)
- en það mun allsendis óvíst vera ____ og ólíklegt mjög (96)
- eigi var hann greindur talinn ____ (100)
- Eigi verður með vissu séð, hvenær Eiríkur Bjarnason muni fæddur vera ____ (42)

- Fólkið kvað hann ókominn vera ____ (72)
- má það verið hafa ____ (82)
- aldrei vissi eg hann þjófkenndan vera ____ (130)
- að gestir myndu komnir vera ____ (137)
- og það vor munu þau gifzt hafa ____ (197)
- sem menn vissu eigi fyrr hafa gert verið ____ (147)

Og að lokum dæmi þar sem forsetningarliður eða atviksorð er á undan sögninni:

- og þurfti um mál þeirra oft að þinga ____ (49)
- eigi er það þitt meðfæri við mig að þreyta ____ (55)
- Sagði Bjarni sig dreymt hafa ____ illa til Hannesar (72)
- kvað eigi af messugjörð mundi verða ____ (91)
- með öllu aftók hann í skóla að fara ____ (118)
- auðvelt var til bæja að rata ____ (122)
- kvað þjófinn undan austurátt komið hafa ____ ____ (148)
- að Stefán væri til Hafnar kominn ____ (157)

- að þau skyldi inn setja ____ (47)
- að þú munir við heykjast ____ (54)
- Varnaði hún Hannesi áfram að halda ____ (72)
- Hún kvað hann ekki heima vera ____ (100)
- því eigi gæti hann blaðalaust prédikað ____ (91)

Tengsl fornmáls og nútímamáls eru hér með allt öðrum hætti en í setningagerðinni sem fjallað var um fyrst, þar sem sögnin var í fyrsta sæti. Það er enginn vafi á að sú setningagerð er til í nútímamáli, þótt tíðni hennar í venjulegu máli sé margfalt minni en að fornu. En þessi setningagerð, þar sem andlög og aðrir fylgiliðir standa á undan sögn, er eiginlega alveg horfin úr málinu, nema í nokkrum föstum orðasamböndum. Samt virðist hún lifa góðu lífi í *Djúpdæla sögu* og er eitt af því sem helst setur fornlegan blæ á textann.

Þriðja meginatriðið sem oft er talið greina setningagerð fornmáls frá nútímamáli eru ýmiss konar eyður eða brottföll orða og liða. Í fornu máli er hægt að sleppa ýmsum nafnliðum ef

Þeir vísa til liðar sem hefur verið nefndur skömmu áður, eins og sést í dæmunum hér að neðan. Eyðan sem er táknuð með undirstriki vísar þar til undirstrikaða liðarins á undan. Í venjulegu nútímamáli kæmi fornafn í stað eyðunnar – *hann* í fyrstu setningunni, *það* í þeirri næstu, *þeir* í þeirri þriðju og *honum* í þeirri fjórðu.

- Og er þeir vissu ætt hans góða en ___ var vinsæll sjálfur þá hætta þeir til þess að eiga að honum. (*Bandamanna saga*)
- „Vörn fannst í málinu,“ segja þeir, „og var ___ rangt til búið.“ (*Bandamanna saga*)
- það Finnbogi þá ríða og kvað af sér hefja. Ríða ___ út á fellið og koma undir einn stein mikinn. (*Finnboga saga ramma*)
- en Egill kippti að sér sverðinu hart og hjó til Önundar og af ___ nær höfuðið. (*Egils saga Skallagrímssonar*)

Stundum vísar eyðan ekki til neins eins liðar, en er þó skiljanleg út frá samhenginu. Í fyrra dæminu hér að neðan er vísað til Ólafs konungs, liðs hans og búenda, og í því síðara til Urðarkattar og griðungsins sem hann glímdi við.

- Eitthvert sinn þá er Ólafur konungur hafði stefnu við lið sitt og við búendur og réðu ___ landráðum. (*Ólafs saga helga*)
- Hann þrífur hornin sinni hendi hvort og eigast ___ við lengi. (*Finnboga saga ramma*)

Setningar af þessu tagi eru venjulega taldar hafa horfið nær alveg úr málinu í upphafi 19. aldar. Því er forvitnilegt að athuga hvort einhver hliðstæð dæmi finnist í *Djúpdæla sögu*. Og þau eru vissulega til:

- og greiða gjald fyrir, ef dráttur yrði á ___ (47)
- Hafði þar áður verið býli, er réttin var gjör, og hét ___ Gilshús (47)
- þakið með skinum yfir ___ (51)
- Eiríkur bað hann sanna ___ (54)
- Hugðu menn, að þjófar mundu valda ___ (61)
- að próf skyldi ___ taka (118)
- skyldi hann fá það, ef ___ vildi (138)
- hver gert hefði ___ (148)
- hver stolið hefði ___ (148)
- Var þjófnaðargrunur á Hjálmari og þótti ___ auðgast fljótt (178)
- Árið eftir fæddi Valgerður son (1863), og var talað um, hvað ___ heita skyldi (239)
- Uggði biskup þess um Stefán, að eigi þyldi hann laganámið, því þá mun heilsa Stefáns hafa verið farin að veikast, en ___ vissi kapp hans mikið og þrasetur við námið (155)

Það er allalengt í fornum textum að lýsingarháttur þátíðar með sögninni *hafa* sambeygist andlagi, eins og í tveimur fyrstu dæmunum hér að neðan. Þegar í fornu máli er þó einnig algengt að lýsingarhátturinn sé óbeygður og hvorugkynsmynd hans alltaf notuð með *hafa*, eins og í tveimur næstu dæmunum. Stundum eru mismunandi myndir notaðar í tveimur handritum sömu sögu, eins og í öðru og fjórða dæminu sem bæði eru úr *Hallfreðar sögu*, og stundum má sjá báðar myndir hlið við hlið í einu og sama handriti, eins og í dæminu úr *Gísla sögu*.

- Þá kvað Gunnlaugur drápuna er hann hafði orta um Ólaf konung. (*Gunnlaugs saga ormstungu*)
- Hefi eg þig reyndan að góðum dreng. (*Hallfreðar saga vandræðaskálds*)
- Hann var með Knúti konungi hinum ríka og hafði ort um hann flokk. (*Ólafs saga helga*)
- Hefi eg þig reynt að góðum dreng. (*Hallfreðar saga vandræðaskálds*)
- að þeir þræti um hvort Vésteinn hefði átt eftir dætur einar eða hefði hann áttan son nokkurn. (*Gísla saga Súrssonar*)

Setningar með beygðu myndinni eru þó yfirleitt taldar hverfa snemma úr málinu. Í því ljósi er athyglisvert að fáein dæmi um beygðan lýsingarhátt má finna í *Djúpdæla sögu* eins og hér sést:

- Hafði Bjarni í Djúpadal erfða peninga eftir Eirík föður sinn (68)
- Höfðu þau Eiríkur og Herdís erfðar allar jarðeignir þeirra og lausafé (111)
- Því keypta hafði hann Víðivelli af Jónasi Scheving (113)
- Sagði þá Steinn, hvar hann hafði keyptan hestinn (210)

En vissulega er þetta ekki algengt og ég fann bara dæmi með þessum tveimur sögnum.

Hér hafa verið nefndar nokkrar setningagerðir sem ýmist voru taldar horfnar úr málinu eða mjög á undanhaldi á 20. öld, en lifa góðu lífi í *Djúpdæla sögu*. Margt fleira af svipuðum toga mætti tína til, en tíminn leyfir það ekki. En nú má spyrja: Er þá enginn umtalsverður munur á setningagerð *Sturlungu* og *Djúpdæla sögu*? Gæti *Djúpdæla saga* eins verið eftir Sturlu Þórðarson?

Nei, það er nú ekki alveg þannig. Þótt margir þættir í setningagerð *Djúpdæla sögu* séu fornlegir má þar finna sitthvað sem ekki gæti verið úr fornsögum. Ég skal aðeins nefna þrennt.

Sambandið *vera búinn að einhverju* í merkingunni ‚hafa lokið einhverju‘ er mjög algengt í nútímamáli, ekki síst talmáli og óformlegu ritmáli þótt það komi líka fyrir í formlegu máli. Þetta samband kemur líka fyrir í fornu máli eins og þetta dæmi sýnir:

- Þú hefir og enn fyrr tekið mig með valdi og varst þá búinn að veita mér bana. (*Hallfreðar saga vandræðaskálds*)

Ef þessi setning er skilin nútímaskilningi er mælandinn dauður, því að viðmælandinn er búinn að veita honum bana. Þetta hljómar undarlega í okkar eyrum, nema við vitum eða áttum okkur á því að í fornu máli merkir *vera búinn að ekki ,hafa lokið‘*, heldur *,vera reiðubúinn‘* eða *,vera tilbúinn‘*. Þá fellur allt í ljúfa löð. Sambandið fær svo nútíma-merkinguna á 17. öld eða svo.

Þetta samband kemur fyrir í *Djúpdæla sögu*, a.m.k. í eftirfarandi setningum:

- Nú eru tvær eftirlætishryssur þínar búnar að kasta fram í Tungufjalli og á sinn hestinn hvor, gráa að lit, og hefi eg ekki séð fallegrí folöld (63)
- Var nú Bjarni búinn mjög að rétta við bú sitt eftir harðindin og kostaði nú Hannes son sinn í skóla (71)

Í fyrra dæminu væri forna merkingin svo sem hugsanleg ef setningin endaði á *fram í Tungufjalli* – þá merkti þetta að hryssurnar væru komnar að kasti. En framhaldið sýnir ótvírætt að um nútíma-merkinguna er að ræða, og eins er um seinni setninguna.

Annað dæmi má taka af sambandi sagnanna *geta* og *hafa*. Í nútímamáli *geta* þær staðið í hvorri röðinni sem er:

- Hann hefur getað gert þetta.
- Hann getur hafa gert þetta.

Merking sambandanna er ekki nákvæmlega sú sama, en óþarft er að fara út í það hér. Það sem okkur skiptir máli er að í fornu máli kemur aðeins fyrri röðin fyrir – sú seinni virðist ekki koma upp fyrr en á 19. öld. En hana má finna í *Djúpdæla sögu* eins og þetta dæmi sýnir.

- og fleiri getur hann hafa börn átt (89)

Það er auðvitað ekkert óvænt – á ritunartíma sögunnar var þetta samband orðið algengt. En þetta sýnir samt að sagan gæti ekki verið skrifuð á Sturlungaöld.

Að lokum má nefna þessa setningu, þar sem neitunin *ekki* kemur á milli frumlags og sagnar.

- ef hann ekki vildi tala skikkanlega við okkur (59)

Þetta var algengt á 19. öld og er til enn, en kemur ekki fyrir í fornu máli.

Niðurstaðan er sem sé sú að Sturla Þórðarson hafi ekki getað skrifað *Djúpdæla sögu*, enda var það nú svo sem vitað. En þessi litla athugun sýnir samt vel stöðugleikann og samhengið í íslenskri setningagerð – hvernig ýmsar setningagerðir sem einkenna formál en eru horfnar úr venjulegu máli í byrjun 19. aldar eða fyrr eru notaðar óhikað og áreynslulaust þegar komið er

fram á 20. öld. Auðvitað er *Djúpdæla saga* ekki dæmigerður texti fyrir ritunartíma sinn. Stefán á Höskuldsstöðum var forni í skapi eins og þeir vita sem þekktu hann, og hann studdist auðvitað við ýmsar heimildir, bæði munnlegar og ritaðar, sem hafa vitanlega mótað frásögnina.

Það er samt forvitnilegt að velta því fyrir sér hvort þetta sé einungis ritmál – hvort Stefán, eða aðrir 20. aldar menn, hafi talað svona í raun og veru þegar þeir sögðu frá. Nú vill svo vel til að við getum skoðað það aðeins. Á hinum frábæra vef *Ísmús* eru nefnilega upptökur af nokkrum viðtölum sem Hallfreður Örn Eiríksson átti við Stefán fyrir tæpri hálfri öld. Í einu þessara viðtala segir Stefán sögu sem einnig er að finna í *Djúpdæla sögu* – söguna af því þegar Ormur í Krókárgerði kom í veg fyrir sauðapjófnað frá Mera-Eiríki. Hér er sagan eins og hún er í *Djúpdæla sögu*, en [hlustum](#) nú á Stefán segja söguna – upptaka frá 22. nóvember 1969:

Á Þorlákssdag var Ormur í Krókárgerði úti við bæ sinn. Sá hann þá, hvar tveir menn komu ofan úr Kleifum og ráku fjárhóp á undan sér og fóru ofan framan við Valagil og svo fram Landsbrúnina gegnt Krókárgerði. Stefndu þeir á Hörgárdalsheiði. Kynlegt þótti Ormi þetta vera og gat sér til, að þetta mundu vera þjófar eða ránsmenn. Kom honum í hug, að verið gæti, að féð ætti Eiríkur í Djúpadal og því rænt þaðan og rekið gegnum fjöllin ofan í Kleifar. Ormur brá þegar við og þreif öxi mikla í bæjardyrum, því nýhöggvið hafði hann þá ket til jólanna. Hljóp hann síðan yfir Norðurána á veikum ísi og gat farið menn þessa, þá er þeir voru gegnt Hálfánartungum. En er þeir sáu Orm með öxina, urðu þeir hræddir og flýðu sinn í hverja átt. Hljóp annar í lítt færa ána og svo fram neðan við Hálfánartungur og hafði stefnu á Hörgárdalsheiðina, en hinn stökk fram yfir Skotthæðir og svo yfir í Horn á Seljárdal og hvarf þar.

(<http://www.ismus.is/i/audio/id-1011228>)

Eins og þið heyrið er nokkur munur á frásögnunum, og fæst þeirra atriða sem hér hafa verið talin einkenna formál koma fram í munnlegu frásögninni. Það er því sennilegt að hjá Stefáni sé um að ræða stílbrogð frekar en að málfar *Djúpdæla sögu* lýsi raunverulegu máli hans – eða annarra samtímamanna hans á fyrri hluta 20. aldar. En það breytir því ekki að Stefán hafði þennan stíl á valdi sínu – og þótt þetta sé ekki okkar daglega mál eigum við ekki í neinum vandræðum með að skilja það. Sambærileg dæmi er varla að finna í öðrum tungumálum.